

TUMAČENJE ISLAMA U SAVREMENOM SVIJETU - KOMUNIKOLOŠKI DISKURS

Meho ŠLJIVO

1. Uvod

Aktuelno značenje nekog učenja ili svjetonazora je u neodvojivoj vezi sa njegovom prevlađujućom ineterpretacijom, odnosno tumačenjem. Ljudi tumače neko učenje ili ideju dajući prepoznatljiva značenja u kontekstu vremena i prostora. Ta ljudska sposobnost imenovanja i razlikovanja pojmova je, shodno kur'anskom kazivanju, jedna od bitnih odlika čovjeka, koja mu, istovremeno, daje intelektualnu prednost u odnosu na sva ostala Božija stvorenja¹.

Kur'an snažno i nedvojbeno naglašava aktivnu i presudnu ulogu koju recipijenti i poštovaoci islamskog učenja imaju u posredničkoj ulozi prenosilaca i tumača islama. Uputa je od Boga, ali je obaveza vjernika da na najljepši način tumače i objašnjavaju vjeru.²

U ovome tekstu se razmatra mogućnosti savremene interpretacije islama, učenja koje u sebi sadrži univerzalnu božansku mudrost i poruku za cijelo čovječanstvo. Prije svega, bit će riječi o komunikološkom diskursu u tumačenju islama i o zakonitostima koje takav diskurs podrazumijeva. S obzirom da tekst razmatra dva ključna termina u međusobnom odnosu: islam, od Boga objavljenu vjeru i poruku ljudima, i savremeni svijet, pod kojim podrazumijevamo konglomerat različitih, ponekad i potpuno oprečnih ideja i intelektualnih pogleda ostvarenih nakon tzv. druge naučne revolucije, neophodno je ukazati na najznačajnija značenja ovih ključnih termina. Dodirne tačke ili, ispravnije kazano, tačke susretanja između principa islamskog učenja i duhovnih potreba savremene epohe, ot-

varaju mogućnost za drukčije, kvalitetnije i osmišljenije vidove transmisije univerzalnih aspekata islama.

2. Osnovne naznake o islamu

Islam je pokornost i predanost Jednom Bogu. On, Stvoritelj, obznanio lse judima preko poslanika, koji su doslovno prenijeli Riječ Božiju. Islam, u tome kontekstu, propovijeda doktrinarni kontinuitet i slijeđenje tradicije svih poslanika koji su prethodili Muhammedu, a.s.

«Reci: ‘Mi vjerujemo u Allaha i u ono što se objavljuje nama, i u ono što je objavljeno Ibrahimu, i Ismailu i Ishaku, i Jakubu, i unucima, i u ono što je dato Musau i Isau, i u ono što je dato vjerovjesnicima od Gospodara njihova; mi ne pravimo nikakve razlike među njima, i mi se samo Njemu pokoravamo’. Kur'anom se okončava ciklus Božijih objava, dok se interpretativna tradicija različitih vjera nastavlja odvijati u razuđenom i pluralističnome svijetu. Islam je od Uzvišenog Boga ponuđen ljudima isključivo u formi slobodnog prihvatanja. Vjera je, dakle, izraz ljudske slobode, odnosno slobodnog izbora ljudi. Ljude je Stvoritelj osposobio da prepoznaju istinsku vjeru i da je slobodno prihvate.

“U vjeru nije dozvoljeno silom nagoniti – Pravi put se jasno razlikuje od zablude!”³

“I reci: ‘Istina dolazi od Gospodara vašeg, pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje.’”⁴

Sljedeća bitna odrednica islama se ogleda u činjenici da osnovni izvori islama eksplicitno

ističu biološko jedinstvo čovječanstva, duhovnu jednakost među ljudima i nužnost postojanja multinacionalnoga, pluralističnoga svijeta kao preduvjeta koegzistencije i komunikacije među ljudima. Kriterij razlikovanja među ljudima nije nikakve vanjske i formalne, već isključivo moralne naravi.

“O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji; Allah, uistinu, prašta i samilostan je”.⁵

Važno učenje islama koje nudi identifikacijski uzor i model ljudima je kur'ansko kazivanje o poslanicima. Kad su u pitanju moralno-etički principi i pravila ponašanja, svi Božiji poslanici su nepresušni i najpotpuniji uzor ljudima. Kao učenje koje pokriva sve aspekte ljudskog života, od individualnog do društvenog, od porodičnog do državno-pravnog, islam posjeduje univerzalnu, globalnu dimenziju. Bog u islamu je Bog svih ljudi, a ne Bog određenoga naroda, Poslanik Muhammed, a.s., također je poslan kao milost svjetovima.

Islamska moralna načela su univerzalna. Načela islamskog morala počivaju na slobodno prihvaćenom uvjerenju i spoznaji da je Uzvišeni Bog u Objavi jasno razgraničio etično od poročno i na uvjerenju da Uzvišeni Bog posmatra i u konačnici vrednuje svekoliko ljudsko ponašanje.

“Onaj ko bude uradio koliko trun dobra – vidjet će ga, a onaj ko bude uradio i koliko trun zla – vidjet će ga.”⁶

Ovo su samo neke važne odrednice islama koje pokazuju vitalnost i fleksibilnost islamskog učenja, kao i mogućnost da se ono u savremenom svijetu, posredstvom masovnih medija, komunikacijskih sredstava i direktnim međuljudskim kontaktima, prezentira u novim vidovima i oblicima. Evo i nekoliko najbitnijih napomena o karakteru savremenog svijeta.

2.1. Savremeni svijet: bijeg od racionalnog apsolutizma do transcendentnog i duhovnog

Veoma je nezahvalno i, praktično, neizvodivo u kratkim crtama opisati temeljna značenja i karakteristike savremenoga

svijeta. Ipak, nećemo pogriješiti ako kažemo da je duh modernog čovjeka oblikovan nakon tragičnih iskustava Drugog svjetskog rata, procesa idustrijalizacije i tehnološke revolucije. Na ovome mjestu ograničit ćemo se na ona suštinska pitanja o čovjeku, njegovim specifičnim obilježjima, dilemama i kontraverzama, koja su u savremenom svijetu ponovo najavila povratak vjeri i duhovnosti. Percepcija znanosti i tehnologije iz doba pozitivizma se počela značajno mijenjati u dvadesetom stoljeću. Filozofija nereguliranog ekonomskog rasta se pokazala višestruko opasnom i apsurdno nerentabilnom.

Razmatranje iracionalnih elemenata ponovo postaje preokupacija mislilaca i filozofa. Interesiranje za afirmaciju i zaštitu ljudskih prava, zaštitu prirode i njenih neobnovljivih resursa, postavlja se kao prioritet savremenog čovjeka. Ljudski intelekt, nekad bezgranično i bezrezervno uzdizan i glorificiran, dolazi pod lupu kritičkog ispitivanja i propitivanja.

“Sada priznajemo da je iracionalno, kome su mislioci prosvjetiteljstva pridavali malo pažnje, stalna i neizbrisiva crta ljudske prirode i društvenog života. Iracionalni faktori prožimaju naša uvjerenja, estetske ukuse i političku opredjeljenost. Odbacivanje nagonskog, osujećivanje iracionalne strane naše prirode, može dovesti do psihičkih problema, kako je smatrao Freud; ili do gušenja naših kreativnih sposobnosti, kako je tvrdio Niche; ili čak do umrtvljenja naših moralnih osjećanja, na šta je upozoravao Ruso. Ne možemo imati civilizaciju bez razuma, a, opet, ne možemo živjeti samo od razuma.”⁷

Ovaj nagli zaokret u filozofskom i psihološkom poimanju čovjeka je veoma blizak islamskom učenju o čovjeku, po kome se ljudske aktivnosti ne mogu posmatrati samo kroz prizmu racionalnog, niti je ljudski intelekt kadar dosegnuti apsolutnu istinu o suštini svih ovozemaljskih manifestacija.

Užasi dvadesetog stoljeća su naveli neke mislioe da preispituju osnovnu karakteristiku modernoga doba – sekularnu racionalnost – i da se založe za preusmjeravanje mišljenja na ono što je transcendentno – na Boga i na moralne apsolute. Ponovo je otvoren prostor

za duhovno, koji je bio potisnut u doba prosvjetiteljstva i kasnije pod dominacijom scientizma u nauci. Slijepa i bezgranična vjera u nauku i despiritualizirani svijet nisu čovjeku donijeli najavljivanu i obećavanu slobodu. Štaviše tehnološki prosperitet je otvorio nova pitanja o granicama ljudske odgovornosti i ugroženosti njegove bliske budućnosti.

“Čuda zapadne tehnike? Ne, jer je još uvijek preskupa, kad su posrijedi ljudske i prirodne cijene koštanja, i veoma slabo prilagođena našim moćima i istinskim potrebama. Sumnja se je li uopće i rentabilna, kad se svedu svi računi, kad se zna koliko je rasipnička u pogledu prirodnih izvora.”⁸

U novijim i naizgled savršenijim tehničkim izumima, suvremeni čovjek nije pronalazio samo praktični odgovor za konkretne životne potrebe, već je istovremeno tražio izgovor za reduciranu odgovornost za sve češća zla i nesreće.

Denis Reugemont primjećuje da se savremeni čovjek izbjegava suočiti sa vlastitom odgovornošću za nesreće i tragedije koje se svakodnevno događaju, pozivajući se na neukrotljivost i nepredvidljivost tehnoloških izuma. Tako on uočava sklonost da se za ljudske greške koje izazivaju saobraćajne nesreće i udese pronalazi opravdanje u čuvenom i besmislenom sloganu “krivina koja ubija.”⁹

Tehnokratsko društvo kao dio savremenog svijeta je pruzrokovalo čitav niz patoloških pojava, duševnih deformacija i opću krizu morala. U izvanrednoj analizi posljedica koje su moderna tehnologija i savremeni potrošački stil života izazvali u psihičkoj strukturi čovjeka, Erih From naročito naglašava fenomen dosade. Dosada je neizbježno psihičko stanje modernoga čovjeka. Ona je nastala kao rezultat savremenog načina života, koji karakterizira mnoštvo sredstava za život, ali, isto toliko, pomanjkanje pravih i istinskih životnih ciljeva. Kompenziranje i potiskivanje dosade postiže se na različite načine: alkoholom, svingiranjem (seksualni odnosi između bračnih parova), upotrebom droga, agresivnim i destruktivnim ponašanjem. Međutim, pravi je paradoks kad From spas od dosade traži u aktiviranju ljudskog razuma, istog onog razuma za kojeg

From u svojim psihoanalitičkim ogleđima tvrdi da, po svojim neurofiziološkim korijenima, i sam predstavlja potencijalni izvor dosade.¹⁰

Supremacija tehnologije nad sistemom tradicionalnog života stubokom će transformirati i sve dotadašnje ideale i vrijednosti. Ljudsku sposobnost za žrtvovanjem zamijenit će želja za uživanjem. Klasični uzori i modeli identifikacije će ustupiti mjesto novim *herojima* vremena, što će se drastično negativno reflektirati na individualnom i društvenom planu.

“Mediji stvaraju nove idole i ideale – to su mladi iz TV-serija koji pripadaju američkoj natklasi, to su loto-milioneri, to su oni koji se razmeću u potrošnji. Posljedice ovakvoga poimanja života su frustracija na individualnom planu zbog nezadovoljenih potreba, osjećaj loše pozicije zbog mjesta i načina življenja, umišljenost o reduciranim šansama da se bude sretan. Posljedice na društvenom planu su reduciran društveni angažman, reducirana želja za preraspodjelom, reduciran osjećaj za zaštitu čovjekove okoline, nedostatak respekta prema zakonima i uopće nedostatak pokazivanja respekta prema drugima.”¹¹

Novi idoli i uzori mladih, koji su porijeklom sa nogometnih stadiona i holivudskih filmova i serija, svojim poklonicima, ipak, ne mogu ponuditi onu vrstu potpune i inspirirajuće identifikacije, koju, recimo, nude svete knjige u likovima Božijih Poslanika. “Mnoštvo medijski posredovanih doživljaja ne znači samu dubinu i bogatstvo života, već, bar isto toliko, njegovu površnost i uniformnost. Endri Vorhol, otac pop-arta, to je najbolje izrazio čuvenom tvrdnjom da u savremenom svijetu svako može biti slavan, ali ne duže od jednoga sata.”¹²

Francuski teoretičar medija Fred Inglis ukazat će i na drugi logički apsurd divljenja slavnim medijskim ličnostima ironičnim zapažanjem da masovna publika u svemu može uživati sa svojim medijskim zvijezdama osim da sa njima dijeli bogatstvo i slavu.¹³

Nakon ovih citata, koji ilustriraju samokritičnost savremenih mislilaca naspram duha vremena čiji su sudionici, biva jasnije šta je to vrhunska vrijednost i dostignuće savremenog svijeta. To je, bez sumnje, spremnost

i sposobnost za nesputano kritičko razmišljanje, analiziranje, valoriziranje i zaključivanje o svim relevantnim i egzistencijalnim pitanjima.

Kritika savremenog čovjeka je nastala na skepticizmu, sumnji koja razbuđuje ineresiranje i znatiželju za pravom, a ne ideološkom ili privremenom istinom. Društveni dinamizam, razvoj demokratije i svijest da se unaprijede i poboljšaju uvjeti života i položaj čovjeka u sve ugroženijem svijetu, proistekli su upravo iz te odlučujuće odlike savremenog čovjeka, prema kojoj se i islamski mislioci odnose sa velikim uvažavanjem.

“Ono što je Evropa pridonijela od Sokrata do Kanta, od Kirkegarda do Marxa, od Nichea do Husserla, to nije vjera, nego sumnja. Ta sumnja je podsticaj za vatru, koja je potrebna svakoj istinskoj vjeri.”¹⁴

U sljedećem navodu, R. Garodi je još precizniji i ubjedljiviji:

“Pravi Bog nema šta da se boji čekića razbijača idola, niti košmarne sumnje Kirkegarda, niti Marxove ispravne kritike *opijuma naroda*, niti Nicheovog Zaratustre”.¹⁵

Posljednja natakunica o karakteru savremenog svijeta je u uskoj vezi sa spominjanom odrednicom islama – njegovom globalnom dimenzijom. Savremeni svijet je globalan, kao i njegove pojave, događaji i manifestacije. Ta činjenica ukazuje na mogućnost ostvarenja kur'anske vizije o sveopćoj i otvorenoj komunikaciji između raznih i raznorodnih naroda. Prema jednoj definiciji globalizacije, proces kulturnog i nacionalnog prožimanja nužno bi rezultirao i određenim rivalstvom i dokazivanjem vlastitih vrijednosti.

“Globalnost označava stav: već odavno živimo u jednom svjetskom društvu, i to u smislu da predodžba zatvorenih prostora postaje fiktivna. Nijedna zemlja, nijedna zajednica ne može se izdizati. Time se sudaraju razne ekonomske, kulturološke, političke forme i ono što je samo po sebi razumljivo mora se iznova dokazivati čak i u zapadnom modelu.”¹⁶ Da ukratko ponovimo dodirne tačke pojmova čija smo osnovna značenja objasnili u komparativno-komplementarnom suodnosu. Islam je globalan, savremeni svijet također. Islam je, između ostalog, učenje o

ljudskoj slobodi. Sloboda ljudi u savremenom svijetu je izgubljena vrijednost za kojom se bjesomučno traga. Savremeni svijet ima svoje lažne i samonametnute idole; islam ima Poslanike, savršene uzore za sve ljude. Islam podstiče ljude na posmatranje i ispitivanje prirodnih fenomena; savremeni svijet je izgradio monumentalnu metodologiju kritike. Islam poziva čovječanstvo na takmičenje u dobru i komunikaciju među narodima; sve vrijednosti se u globalnome svijetu, u kome su informacije o kulturama, vjerama, nacijama sveprisutne i svima dostupne, moraju iznova dokazivati. Ključno je pitanje koje slijedi: Na koji način prezentirati ona učenja islama koja su kompatibilna duhovnim i kulturnim zahtjevima savremenog svijeta i iskoristiti postojeće medije u savremenom svijetu kojima bi se ta učenja uspješno emitirala? Pitanje nije samo metodološke i komunikološke, već donekle i misionarske naravi. Prema mišljenju autora ovoga teksta, tu ambicioznu zamisao moguće je postepeno i sistematski provoditi vještim kombiniranjem tradicionalnih, to jest postojećih i ovladavanjem modernim, elektronskim sredstvima transmisije islamske poruke. Historijski razvoj emitiranja poruka i informacija daje nam za pravo da budemo optimisti u pogledu konačnog uspjeha i rezultata ovakvoga poduhvata.

Čovječanstvo je prošlo kroz tri faze medijskog posredovanja poruka: usmeno, pismeno i elektronsko. Sve tri spomenute forme su pogodne i prikladne za prijenos islamskih znanja i vrijednosti. Međutim, svaka od tih formi posredovanja posjeduje komunikološke datosti i zakonitosti bez kojih se tumačenje i prijenos islamskog učenja u savremenom svijetu ne može ni zasmisliti, a kamoli ostvariti.

3. Hutba: (ne)iskorišteni medij

Hutba je najrasprostranjeniji i najvažniji islamski medij. Značaj hutbe se ogleda i u činjenici da je ona sastavni i neizostavni dio džuma-namaza, koja, prema šerijatskoj-pravnom određenju, svim punoljetnim, umno zdravim i pametnim muslimanima

predstavlja obligatnu obavezu (farz). Hutbu drži kvalificirano lice, koje status hatiba stiče nakon određenog školovanja. Iza zvanja hatiba stoji najviša vjerska institucija, koja, svojim zvaničnim imenovanjima, hatibima daje i institucionalni i pravni legitimitet. Sa stanovišta komunikacijskih odnosa na relaciji vjerska institucija–džemat, veoma je bitno što se hutba održava svake sedmice u isto vrijeme, što ovom mediju daje reguliranost i dinamizam.

S obzirom da je institucija hutbe nastala u ranom periodu islama i da je sâm Muhammed, a.s., bio hatib, govornik, historijski značaj ovakvoga vida komuniciranja nadmašuje sve druge oblike specifičnog islamskog govorništva (vaz, ders i slično). Značaj hutbe u savremenim uvjetima života, kao i njen uticaj na vjerničku populaciju, ovisi od dva suštinska aspekta: sadržaja hutbe ili izbora teme, i načina ili forme kako se taj sadržaj na uspješan način može prenijeti recipijentima. Što se tiče samog sadržaja hutbe, današnji hatibi moraju voditi računa o slijedećim činjenicama:

- džemat koji prisustvuje hutbi je heterogenog sastava. Hutbi prisustvuju ljudi različite starosne, obrazovne i socijalno-ekonomске strukture;

- u gradskim džematima i urbanim naseljima hutbama prisustvuje značajan broj obrazovanih ljudi, studenata i đaka;

- slušaoci hutbe najčešće raspolažu znanjem o islamu, koje su stekli posredstvom drugih medija, poput knjige, štampe, radija i televizije;

- sadržaj teme i izbor hutbe ovisi i u bitnoj mjeri treba biti određen aktuelnošću neke pojave koja trenutno zaokuplja javnost i strukturom slušateljstva hutbe;

- hutba mora zadržati svoje vjersko određenje, jer se održava u džamiji i u okviru jasno određenog i definiranog obreda;

- sadržaj hutbe po izboru teme ne smije potcjenjivati znanje, zvanja i očekivanja vjernika, koji, pored vjerskih, uglavnom imaju i spoznajno edukativne motive zbog kojih dolaze u džamiju petkom.

Kad su u pitanju način i forma komuniciranja tokom hutbe, hatibi moraju biti

upoznati i stručno osposobljeni da kvalitetno uspostave, održavaju i razvijaju intenzivnu komunikaciju sa svojim džematom. Znanstvena disciplina – komunikologija – razvila je pravila i zakonitosti uspješnog komuniciranja, koja je neophodno uvrstiti u hatabet, govorništvo tokom hutbe. Odličan sadržaj hutbe može biti upropašten nepoznavanjem ili ignoriranjem tih komunikoloških pravila. Naprimjer, svaki prosječan hatib mora biti upoznat sa činjenicom da, na osnovu komunikoloških istraživanja, postoje tri vrste govornika i oratora:

- 1) govornici koji čitaju pripremljene govore. Za njih se tvrdi da su dosadni.

- 2) govornici koji govore ono što su napisali, pa naučili napamet. Za njih se kaže da varaju slušaoce, da su glumci.

- 3) govornici koji nastupaju bez prethodne pripreme, koji improviziraju. Za njih se kaže da su najuspješniji, bez obzira na to što im se u govoru javljaju nepravilnost i neperciznost.¹⁷

Ova podjela ne može biti u potpunosti adekvatno primijenjena u oblasti hatabeta, jer nijedan ozbiljan hatib ne može, niti smije sebi dozvoliti improvizacije i greške u tumačenju islama i islamskih principa, ali ona, ipak, ukazuje da su hutbe koje se prepisuju iz knjiga i vjerske štampe i govori sa minbere koji se drže napamet kao sa proizvodne trake, po pravilu dosadni i neproductivni. Prema spomenutoj klasifikaciji govornika, jasno je da uspjeh govora ovisi o tome koliko je govornik originalan i samostalan kad je u pitanju interpretacija znanja. Ponavljanje stavova autoriteta, posebno ako se radi o prevaziđenim ili neargumentiranim i nepotvrđenim mišljenjima, hatiba može dovesti u veoma neugodne situacije.

Slušaoци također imaju svoje zahtjeve. Neki teoretičari komunikacija, poput njemačkog filozofa Hajnriha Gejslera, smatraju da slušaoci svakom govorniku postavljaju pet pitanja: Ko si, šta ćeš govoriti, kome namjeravaš govoriti, koliko dugo ćeš govoriti, šta tražiš od mene? Slušalac ova pitanja ne postavlja verbalno, već ih samo ima u vidu očekujući govornika.¹⁸

Koristeći se ovim i drugim komunikološkim pravilima, hatib će poruku svoga govora uobličiti shodno strukturi slušalaca. S obzirom

na savremeni period, nijedan govornik ne smije zaboraviti na karakteristične duhovne potrebe slušalaca, ali i na njihovu razvijenu kritičku moć rasuđivanja. Ukoliko ta moć ne postoji ili je ona slabo razvijena u duhu islama, hatib je dužan da je postepeno razvija kod svojih džematlija. Iako je hutba u izvjesnom smislu monolog, dok hatib govori slušaoci su dužni slušati poruku. To ne znači da govornik ne može odvojiti dio vremena neposredno poslije obreda za razgovor o hutbi sa grupom najaktivnijih slušalaca kako bi dobio povratnu informaciju o održanom govoru. Takav postupak bi bio višestruko značajan. U prvom redu, njime hatibi prate stepen zainteresiranosti za govor. Dalje, hatib prikuplja zapažanja o svome cjelokupnom držanju tokom hutbe: pažljiv slušalac će istaći karakteristične riječi, gestikulaciju, emocije i sve drugo čime se služi govornik u toku hutbe. I, na kraju, hatib stiče veoma vrijedno saznanje o novim temama koje bi bile interesantne i važne slušaocima, o čemu je saznao tokom razgovora sa svojim džematlijama.

Da bi razvio blizak i neposredan vid komunikacije, razumljivo je da hatib mora lično poznavati veći broj svojih slušalaca i sa njima voditi kontinuirani dijalog. Sve dostupne izvore za pripremanje hutbe: sredstva informiranja, članci, knjige, Internet-stranice, hatibu mogu biti od velike praktične koristi. Ali, puko reproduciranje i iščitavanje takvoga materijala otupljuje komunikaciju između hatiba i slušalaca i svodi hatiba na ulogu spikera i čitača. Osim toga, pri izlaganju teme hutbe, svaki hatib se nužno koristi ajetima i hadisima kao nezamjenjivim tekstom u sadržaju hutbe, ali kontekst u kome se taj neizmjenjivi sadržaj smješta i interpretira mora biti usklađen sa datim vremenskim i prostornim okolnostima.

Hatib zna da se svojim govorom obraća formiranim ličnostima, ljudima koji razmišljaju, ali imaju emocije, različita osjećanja i rezonovanja. Hutba nije naučni skup i nije zgoreg da u nekim prilikama hatib pobudi i snažnija osjećanja slušalaca. On, prema potrebi, može biti sentimentaln ili pristojno duhovit, ali on to ne bi trebao činiti teatralno, vičući, plačući i slično.

“Ponekad osjećam kao da imam poziva vjerne na odjednom iskrslu bitku na život ili smrt radije nego što detaljno objašnjava stvari iz etike ili doktrine. Predavači u džamijama trebaju prestati da se strmoglavljuju na svoje slušaocce kao da su oni djeca. Kao što to psiholozi i profesori retorike dobro znaju, što je veći ton i visočiji glas, manje je vjerovatna poruka. Kur’an se obraća *ljudima koji misle*; ulema bi trebala činiti isto.”¹⁹

Prednosti hutbe se ogledaju u njenoj verbalnoj ili taktilnoj komunikaciji, koja je mnogo bogatija i sadržajnija od pismene ili elektronske komunikacije. Osim toga, usmene predaje posjeduju moć da “konzerviraju prošlost, da tu prošlost preoblikuju prema potrebi”.²⁰ Njeni osnovni nedostaci ogledaju se u tome što se njen sadržaj, u sadašnjem vremenu dominacije vizuelne i elektronske komunikacije, brzo zaboravlja.

3.1. Vjersko novinarstvo: znanstveni pristup i praktično usmjeravanje

Drugi oblik posredovanja islamskih poruka je štampana (novine, časopisi, knjige i sl.), audiovizuelna (radio, televizija) i elektronska komunikacija (teletekst, videotekst, internet...). Vjersko novinarstvo ima vlastite standarde i kriterije i, općenito uzevši, ono počiva na Objavi i moralu.

“Jedno od njenih načela je formiranje ispravnog, a to znači etički ispravnog javnog mišljenja. Istina i objava Riječi Božije su zato vjerskom novinarstvu posljednji kriterij za sveukupnu djelatnost. Stoga se obavezuju vjernici (odrasli i mladež) da ne komuniciraju sa svakojakim sadržajima, a posebno ne onima koji nemaju moralnu vrijednost, a protiv izrazito nemoralnih pojava moraju se boriti.”²¹

Vjerska štampa, naročito ona koja je konceptijski i tematski usmjerena široj čitalačkoj publici, ubuduće će morati pratiti razvoj novinarske znanosti, čiji je zadatak, na sadašnjem stepenu razvitka medija, javno komuniciranje, a ne samo javno informiranje. Šta to, praktično, znači u sadašnjim uvjetima i na trenutnom stepenu razvitka islamskog novinarstva u BiH?

Printani mediji sa islamskim sadržajima će usklađivati svoj pristup savremenom novinarstvu, izboru tema i oblikovanju njihovog sadržaja na način dijaloškog ili poliloškog diskursa, u kome će biti omogućeno čitaocima da i sami aktivno sudjeluju u komunikaciji.

“Taj novi tip aktivnog, analitičkog, eksplorativnog novinarstva nije više usredotočen samo na puko posredovanje, već na sam dijalog/polilog milionske populacije koja ostvaruje svoju emancipaciju putem poliloga kao najdemokratskijeg načina međusobne razmjene iskustva.”²²

Dakle, i sam naziv *islamske informativne novine*, npr., prevaziđen i diskutabilan je prema savremenim shvatanjima novinarske zadaće. Da ne bi bilo zabune, ovaj savremeni pristup novinarstvu ne znači samo da se čitaocima omogući jedna ili dvije rubrike za njihova pitanja, reagiranja i pisma, već, prije svega, dijaloško/poliloško novinarstvo podrazumijeva svestraniju i dublju komunikaciju novinara sa čitaocem i mogućnost da čitalac iz štampe i novina sazna ono što ga istinski zanima.

“U bliskoj će budućnosti zato na tržištu propasti sve novine i drugi mediji koji ne budu sposobni za pružanje *zdravih* informacija kao informacija koje donose novost; opisivanje postojećeg, navođenje brojeva bez komentara, analiza bez dubljih otkrivanja pozadinskih pokretača i uzroka, već danas ne zadovoljava građane.”²³

Kvalitetno vjersko novinarstvo, kad su u pitanju štampani mediji, opredjelit će se za one oblike novinarstva koji će imati trajnije i svrsishodnije djelovanje. S obzirom da se novine mogu čitati i mjesecima nakon njihovog objavljivanja, u vjerskoj štampi bi trebalo objavljivati više komentara, članaka, eseja, razgovora i slično. Međutim, obrazovanje i stručno osposobljavanje novinara za vjersko novinarstvo je izuzetno složen zadatak. Kako ukazuje Marko Sapunar, vjerski novinar je izložen stalnim metodološkim teškoćama: “Njegov je poglaviti zadatak da neprisutni svijet (mi bismo rekli – nevidljivi svijet op. a.) (Boga, tajne) učini prisutnim, da ga uprizori ovozemaljskim oblicima prikazivanja, tj. da ga inkarnira. Za razliku od njih, ostali novinari

samo preobrazu jednu informaciju u drugu, tj. oni su uvijek u području prezenta, a vjerski novinar treba da nastoji stvaralački doprijeti do duše vjernika”²⁴

Uspjeh i dometa vjerskog novinarstva u BiH koje tretira islamske sadržaje umnogome će ovisiti od pravovremenog znanstvenog i praktičnog zaokreta od starog ka novom pristupu novinarskome zanatu.

3.2. Radio i televizija – “učionice bez zidova”

Znameniti teoretičar medija Marasal McLuhan je za televiziju upotrijebio sintagmu *učionica bez zidova*. Identična metafora u savremenom elektronskom novinarstvu bi se u potpunosti mogla upotrijebiti i za edukativnu moć i dometa radija. Od prvih decenija dvadesetog stoljeća, kad su u eter emitirane prve radioemisije pa do danas, ovaj medij je doživio strahovito veliku ekspanziju i tehnološku transformaciju. Specifične prednosti i komunikacijske osobenosti ovoga medija se ogledaju u nekoliko jednostavnih činjenica:

- radio se, za razliku od vizuelnih medija, nesmetano može slušati dok se obavlja svakodnevni posao, vozi automobil i slično;

- radio, prema svome govorno orijentiranom i ustrojenom komuniciranju na daljinu, zadržava veoma značajan aspekt personalne tajnovitosti i anonimnosti. Slušalac ne vidi aktere radioemisije i teme koja je na programu. Ta činjenica omogućava pojedincu da, pomoću imaginacije, mašte i asocijativnog razmišljanja, samostalno stvara i dopunjava sliku i spoznaju o informaciji i događaju o kome sluša. Kad je, 1939. godine, Orson Vels napravio radioigru *Rat svjetova*, u kojoj je, u pseudodokumentarnom stilu, prezentirao najezdu Marsovaca na planetu Zemlju, slušaoci su se u velikom broju javili telefonom, neki još dok je program išao u eter, da bi prijavili gdje su i oni vidjeli iskrcavanje Marsovaca. Neki slušaoci su se istinski bojali za svoj život; – sa radijem je govorna riječ zadobila svoju prikrivenu moć i bogatstvo značenja koje susrećemo u pozorišnoj umjetnosti. Zanimljiv je primjer ruskog reditelja Stanislavskog, koji

je imao običaj od svojih mladih glumaca tražiti da izgovaraju riječ *nočas* na pedeset različitih načina, dok je publika bilježila razne sjenke izraženog osjećanja i značenja.²⁵

S obzirom na osobnosti i komunikološke prednosti radija, neki islamski sadržaji, posebno oni bogati leksičkim i semantičkim značenjem, svoje potpunije i djelotvornije značenje mogli bi dobiti emitiranjem na radiovalovima. Dramatična kur'anska kazivanja o životu Božijih Poslanika, opisi postepenog stvaranja svijeta i čovjeka, kur'anski pasaži o začudnim fenomenima života: kiši, oblacima, vjetrovima, gromovima, munjama itd., uz korištenje adekvatnih zvučnih efekata, instrumentalne muzike i ljudskih glasova, uzvrstan su materijal za raznovrsne radioemisije sa islamskom porukom i sadržajem. Izbor radijskog žanra u koncipiranju emisija sa vjerskim sadržajem ovisi od strukture slušalaca. Duhovna muzika i zabavno-enigmatski programi bi vjerovatno više privlačili pažnju mladih slušalaca, dok se intervjui, panel-diskusije, radio drame ili reportaže o praktičnim životnim pitanjima i kontraverzama posmatranim sa islamskog aspekta trebaju konceptijski oblikovati shodno različitim intelektualnim i estetskim ukusima slušalaca. Prema svojim suptilnim i dalekosežnim, emotivnim i psihološkim efektima koje govorna komunikacija ostavlja na ljude, radio će i dalje predstavljati nezamjenjiv medij. S druge strane, televizija će, svojom vizuelnom prodornošću, gledaocima sve manje govoriti riječju, a sve više slikom. Slika često govori sama za sebe. Njoj su riječi ponekad potpuno suvišne ili se koriste kao komentar o onome što se jasno i očito vidi. Zato će vizuelni medij, koristeći se tehnološkim prednostima kamere i teleobjektiva, uspješnije od radija ljudima predstaviti realni svijet: ljepote prirodnog pejzaža i krajolika, užase ratnih stradanja, majčinu bol, radost djeteta i slično. Slike se snažno urezuju u memoriju, jer su one stvarne, sugestivne, životne. Uostalom, one su dinamične i pokretne. Zbog svega toga, televizija je danas jedan od najrasprostranjenijih medija putem kojeg se gledaoci obrazuju, odgajaju i informiraju.

“Čovjek pamti i koristi 10% sadržaja koje

čuje, 40% onih koje pročita, a 50% onih koje vidi. To znači da vizuelizacija ima najvažniju fiziološku, psihološku i funkcionalnu ulogu.”²⁶

Televizija svoj uticaj i popularnost stiče prvenstveno zahvaljujući kidanju i izumiranju tradicionalnog porodičnog života, manufakturnograda isvevećom individualnom izolacijom savremenog čovjeka.

“Budući da su automatizacija i nezaposlenost povećali pokretnost ljudi, a nagli rast zapošljavanja žena postao već uobičajenom pojavom, solidarnost na poslu, bliskost i dugo stanovanje u istoj kući nisu više toliko zastupljeni. Riječju, *mobilna privatnost* pružila je mnogo više prostora i vremena masovnim medijima. Možemo kazati da su masovni mediji ispunili slobodno vrijeme i prostor svake društvene jedinice. Stoga, oni najsnažnije utiču na usamljene, bolesne, ljude starije dobi, veoma mlade, nezaposlene, one koji se dosađuju i nemaju stalnog boravišta. Navedene skupine su otvorenije spram televizije iz jednostavnog razloga što nemaju drugog društva.”²⁷

Televizijska interpretacija islama, kao i vjersko novinarstvo u printanim medijima ne smiju se povoditi komercijalnim i ideološkim uticajima iz prostog razloga što bi takav pristup vizuelnoj ekspresiji islamskih vrijednosti bio kontraproduktivan i karikaturalan. Pored kriterija istinitosti, autentičnosti, aktuelnosti i drugih općeprihvaćenih novinarskih standarda, za televiziju je naročito važnosti poznavanje i poštivanje estetskih normi. Shodno poznatom hadisu Božijeg poslanika Muhammeda, a.s.: “Uzvišeni Allah je lijep i voli ljepotu”, na televiziji bi sve emisije sa islamskom tematikom trebalo žanrovski i konceptijski osmisлити na način da se islamska kultura u svim njenim vidovima i oblicima predstavi bez kiča, egzotičnih stereotipa ili ideoloških učitanja. Televizija omogućava da se komparativnom metodom, koristeći se dokumentarnim analizama, audiovizuelnim priložima povuče linija razgraničenja između autentičnog islama, s jedne, i mnogobrojnih krivotvorenja islamskog učenja u praksi, sa druge strane. Naročito kod mladih gledalaca, pojavljivanje aktuelnih i atraktivnih televizijskih emisija u kojima se, pored uobičajenog novinarskog

diskursa o životnim pitanjima, traži i religijski stav, pobuđuje veći respekt naspram religije uopće i njenih univerzalnih načela.

3.3. Internet – Interaktivna komunikacija

Mnogobrojne komunikacijske mogućnosti i prednosti bez sumnje najvažnijeg medija u savremenom svijetu – Interneta, nemoguće je i taksativno pobrojati na ovome mjestu. Sama struktura i logika Interneta je dijametralno drukčija od svih drugih i elektronskih i printanih medija.

“Svi dosadašnji mediji, tj. svi klasični mediji, čovjeku serviraju ono što njihovi kreatori smatraju da treba servirati, a Internet omogućuje čovjeku da traži ono što mu treba, što ga zanima; da traži kad mu zatreba, kad za to ima vremena i kad je raspoložen.”²⁸

Gotovo da je bespredmetno i podsjećati da su kompjuteri u stanovima i na radnim mjestima zamijenili i bitno izmijenili cjelokupni dosadašnji prostorno-vremenski način komuniciranja. Internet štedi vrijeme, jer običnim pretraživanjem web-stranica za nekoliko minuta pročitamo novine, slušamo radio, gledamo televizijske emisije, dopisujemo se sa drugim ljudima. Istovremeno, debatne sale, biblioteke, različite vrste udruženja i asocijacija, umjesto tradicionalno instutucionalnog i materijalnog oblika egzistencije, na Internetu postaju virtuelno egzistentne i cjelodnevno otvorene za pristup.

Web-stranice sa islamskim sadržajima na jednom mjestu mogu integrirati sve spomenute vidove komuniciranja, od hutbe, govornog, do vizuelnog i interaktivnog komuniciranja.

Konzervativni pristup islamu, dogmatska zatvorenost i reduciranje internetskih mogućnosti samo na elektronsko novinarstvo u osnovi onemogućava intenzivniju komunikaciju i posredovanje islamskih sadržaja preko ovoga medija. Osim toga, pred sve savremene muslimane, kad je u pitanju sudjelovanje u informatičko-tehnološkom programu, postavlja se i krupan izazov, koji je bivši malezijski premijer Mahathir Muhammed svojedobno istakao kao jednu od najvažnijih zadaća muslimana u bliskoj budućnosti.

“Učenje o informacijskim tehnologijama ne smije se ograničiti na njihovu primjenu. Mi moramo imati sposobnost da razvijemo temeljni softver, koji je suštinski bitan, a danas toliko skup da ga mi ne možemo stalno od drugih kupovati. Moramo razviti vlastiti temeljni softver na osnovu kojeg ćemo razvijati druge softvere. Mi moramo, zapravo, razviti vlastiti Internet ili Intranet.”²⁹

Prije ostvarenja ovoga cilja, na Inernet-stranicama, u rubrikama prilagođenim za interaktivnu komunikaciju, neophodno je uvrstiti one sadržaje koje intrigiraju javnost i o tim temama na argumentiran način voditi dijalog i polilog sa zainteresiranim korisnicima.

4. Umjesto zaključka

Na osnovu istraživanja koje je u Bosni i Hercegovini od 27. juna do 5. jula 2004. proveo američki Republikanski institut (IRI), između sedam institucija – vjerske zajednice, opozicione partije, novinari, Vrhovni sud BiH, Predsjedništvo BiH, Parlament BiH i Vijeće ministara BiH, koje su ispitanici ocjenjivali školskom ocjenom od 1 do 5 - najbolju ocjenu su dobile vjerske institucije (3,4).³⁰

S obzirom na povjerenje koje uživaju među građanima i vidljivo izraženu potrebu da se o bitnim, katkad nedovoljno poznatim i razjašnjenim aspektima islama, govori, piše, diskutira i razgovara na širem i otvorenijem planu, pred islamske institucije u Bosni i Hercegovini se postavljaju novi izazovi i mogućnosti.

Prvi, možda i najvažniji korak u pravcu uspostavljanja kvalitetne i intenzivnije komunikacije islamskih institucija sa pojedincima i organizacijama jest njeno plansko, organizirano i znanstveno osmišljeno pojavljivanje i predstavljanje u masmedijima.

Bilješke:

¹ Vidi Kur'an, El-Baqara, 30.-35.

² Vidi Kur'an, Fussilat, 12.

³ Kur'an, El-Bakara, 256. ajet

⁴ Kur'an, El-Kehf, 29. ajet

- ⁵ Kur'an, El-Hudžurat, 13. ajet
⁶ Kur'an, Ez-Zilzal, 7. ajet
⁷ Marvin Peri, *Intelektualna povijest Evrope*, Clio, Beograd, 2000., str. 613.
⁸ D. Reugemont, *Budućnost je naša stvar*, Beograd, 1989., str. 30.
⁹ D. Reugemont, nav. djelo, str. 201.
¹⁰ E. From, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, str. 70. Zaintersiranom čitaocu preporučujem poglavlje *Hronična depresija dosade* iz navedene knjige u kome autor detaljno psihoanalitički razmatra fenomen dosade koji se javlja kod savremenog čovjeka. O *jadnoj dokolici* ubjedljivo piše i D. Reugemont u navedenom djelu, str. 175.
¹¹ O. Gunar Stalset, *Šta je onda čovjek*, Sarajevo, 2003., str. 40.
¹² Fransis B., *Moć medija*, Clio, Beograd, 1997., str. 152.
¹³ Fred Inglis, *Teorija medija*, Zagreb, 1997., str. 102
¹⁴ Rože Garodi, *Živi islam, El-Kalem*, Sarajevo, 1990., str. 68.
¹⁵ Rože Garodi, nav. djelo, str 69.
¹⁶ Anđelko Milradović, *Globalizacija*, Zagreb, 2000., str. 60.
¹⁷ Muhamed Nuhić, *Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta*, Sarajevo, 2000., str.
¹⁸ Muhamed Nuhić, nav. djelo, str. 38.
¹⁹ Murad H., *Islam 2000*, Sarajevo, 2003., str. 57.
²⁰ Roland. R., *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd, 1998., str. 12.
²¹ Marko Sapunar, *Osnove znanosti o novinarstvu*, Zagreb, 2000., str. 295.
²² Isto, str.19.
²³ Marko Sapunar, nav. djelo, str. 16.
²⁴ Isto, str. 296.
²⁵ Ovaj zanimljiv primjer o prednosti govornog komuniciranja navodi prof. Muhamed Nuhić u već navedenom djelu, str. 30.
²⁶ Muhamed Nuhić, navedeno djelo, str. 186.
²⁷ Fred Inglis, *Teorija medija*, Zagreb, 1997., str. 140.
²⁸ M. Nuhić, nav. djelo, str. 230.
²⁹ Vidi više o tome u: M. Muhammed, *Globalizacija i nove realnosti*, Sarajevo, 2002., str.
³⁰ Podatak je preuzet iz *Slobodne Bosne*, br. 4002., 2004.

m

Summary

Meho Sljivo
**INTERPRETATION OF ISLAM IN
 THE MODERN WORLD – THE
 COMMUNICATIONAL DISCOURSE**

The article discusses possibilities of, qualitatively and methodologically, new interpretation of Islam, capable of adequately fulfilling the specific spiritual needs of the modern man. In the first part of the article the author discusses some of the important intellectual standpoints of the contemporary western thinkers which are indicative of the prevalent spiritual, cultural and ethical disorientation of the modern man. Technological revolution, consumerism, psychological deformations and pathological phenomena, like the widespread phenomenon of boredom, are some of the important characteristics of the modern life. An irrational side of human existence is unsatisfied and neglected. It re-emerges from human existence with demands in the form of ultimatum. It basically lacks the true peace and happiness, both of which are unattainable through the union of spiritually free ratio and unselectively praised technology. This opens the path to religion and traditional teachings about life and man. Islam, as the author demonstrates with several examples, possesses a unique and authentic culture and ethical dimension appropriate to the needs of the modern man. Today, the Islam's universal message can and should be presented using classical and modern media, applying the rules and principles of modern communication. Without applying these rules all forms of presentation of Islamic values will lose their vitality and purpose. Whether it be verbal presentation (*khutba*), audio-visual broadcast (radio and TV), electronic and interactive communication, the Muslims must learn the basic postulates of modern communication. In part, the article also echoes the recent calls for the scientifically radical change in approach to religious journalism.

موجز

فهم الإسلام في العالم المعاصر
 الخطاب التواصلية

نيهو شلييفو

يعالج المقال إمكانية الفهم الجديد للإسلام من الناحية النوعية والأسلوبية، بغية التوصل إلى تلبية ملائمة لاحتياجات الإنسان المعاصر الروحية.

يناقش الكاتب في بداية المقال عددا من الآراء المهمة للمفكرين الغربيين المعاصرين والتي يظهر فيها ارتباط الإنسان المعاصر وتخبطه الروحي والثقافي والأخلاقي.

إن الحياة في هذا العالم المعاصر تتميز بالثورة التكنولوجية ونمط العيش الاستهلاكي والتشوهات النفسية والظواهر المرضية كظاهرة الملل التي يتزايد انتشارها، ولذا فإن الجانب الروحي من الوجود الإنساني مهمل ولا يتلقى ما يحتاجه من عناية.

ومرة أخرى نرى الجانب الروحي يظهر بمطالبه النهائية، لأنه في جوهره يفتقر إلى السلام الحقيقي والسعادة التي فشل العقل المجرّد من الروحانية في تحقيقها رغم استخدامه لكل منجزات التقدم التكنولوجي. وبذلك أصبح الطريق ممهدا أمام الدين والتعاليم التقليدية عن الحياة والإنسان.

ويشير الكاتب في عدد من الأمثلة إلى أن الإسلام يمتلك بعدا ثقافيا وأخلاقيا فريدا وأصيلا، يتلاءم واحتياجات الإنسان المعاصر.

إنه من الممكن اليوم، بل ومن الواجب أن يتم تقديم رسالة الإسلام العالمية عبر الأوساط الكلاسيكية والحديثة مع تطبيق مبادئ المخاطبة وشروطها. عليه فإن جميع أشكال التقديم الإعلامي للقيم الإسلامية ستفقد حيويتها وصلاحيتها إن لم تكن قائمة على معرفة شروط المخاطبة وعلى تطبيق تلك الشروط.

وبغض النظر عن الوسائل التي يستخدمها المسلمون من خطابة أو إذاعة وتلفزة أو وسائل إلكترونية وحوار مباشر، فإنه يجب عليهم أن يتقنوا المتطلبات الأساسية في علم التخاطب. ويعرج هذا المقال على ضرورة التحول الراديكالي النظري والعملي في فهم الصحافة الدينية وكيفية التعامل معها.